

राज्य अर्थव्यवस्था

१. राज्य अर्थव्यवस्था

राज्य उत्पन्न

१.१ सन २०२२-२३ च्या पुर्वानुमानानुसार राज्य अर्थव्यवस्थेत ६.८ टक्के वाढ तर देशाच्या अर्थव्यवस्थेत ७.० टक्के वाढ अपेक्षित आहे. सन २०२२-२३ मध्ये राज्याच्या 'कृषि व संलग्न कार्ये' क्षेत्रात १०.२ टक्के वाढ, 'उद्योग' क्षेत्रात ६.१ टक्के वाढ आणि 'सेवा' क्षेत्रात ६.४ टक्के वाढ अपेक्षित आहे. पुर्वानुमानानुसार सन २०२२-२३ मध्ये सांकेतिक (नॉमिनल) (चालू किंमतीनुसार) स्थूल राज्य उत्पन्न ₹ ३५,२७,०८४ कोटी अपेक्षित आहे आणि वास्तविक (रिअल) (सन २०११-१२ च्या स्थिर किंमतीनुसार) स्थूल राज्य उत्पन्न ₹ २१,६५,५५८ कोटी अपेक्षित आहे.

१.२ पहिल्या सुधारित अंदाजांनुसार सन २०२१-२२ चे सांकेतिक स्थूल राज्य उत्पन्न ₹ ३१,०८,०२२ कोटी होते, तर सन २०२०-२१ मध्ये ते ₹ २६,२७,५४२ कोटी होते. सन २०२१-२२ चे वास्तविक स्थूल राज्य उत्पन्न ₹ २०,२७,९७१ कोटी होते, तर सन २०२०-२१ मध्ये ते ₹ १८,५८,३७० कोटी होते. सन २०२१-२२ मध्ये दरडोई राज्य उत्पन्न ₹ २,१५,२३३ होते, तर सन २०२०-२१ मध्ये ते ₹ १,८३,७०४ होते.

- सांकेतिक देशांतर्गत स्थूल उत्पन्नात राज्याचा सरासरी हिस्सा सर्वाधिक (१४.० टक्के) आहे
- सन २०२२-२३ च्या पुर्वानुमानानुसार दरडोई राज्य उत्पन्न ₹ २,४२,२४७ अपेक्षित आहे तर सन २०२१-२२ मध्ये ते ₹ २,१५,२३३ होते

सांकेतिक स्थूल राज्य उत्पन्न आणि दरडोई राज्य उत्पन्न

(पायाभूत वर्ष २०११-१२)

तपशील	२०१५-१६	२०१६-१७	२०१७-१८	२०१८-१९	२०१९-२० ⁺⁺⁺	२०२०-२१ ⁺⁺	२०२१-२२ ⁺	२०२२-२३ ^{\$}
सांकेतिक स्थूल राज्य उत्पन्न (₹ कोटी)	१९,६६,२२५	२१,९८,१८५	२३,५२,७८२	२५,२८,८५४	२६,५७,३७१	२६,२७,५४२	३१,०८,०२२	३५,२७,०८४
दरडोई राज्य उत्पन्न (₹)	१,४६,८१५	१,६३,७२६	१,७२,६६३	१,८२,८६५	१,८९,८८९	१,८३,७०४	२,१५,२३३	२,४२,२४७
+++ तिसरे सुधारित अंदाज		++ दुसरे सुधारित अंदाज		+ पहिले सुधारित अंदाज				\$ पूर्वानुमान

सन २०२१-२२ करिता निवडक राज्यांचे दरडोई उत्पन्न

(पायाभूत वर्ष २०११-१२)

तपशील	कर्नाटक	तेलंगणा	हरियाणा	तामीळनाडू	महाराष्ट्र	आंध्र प्रदेश	मध्य प्रदेश	उत्तर प्रदेश
दरडोई राज्य उत्पन्न (₹)	२,७८,७८६	२,७५,४४३	२,७४,६३५	२,४१,१३१	२,१५,२३३	२,०७,७७१	१,२४,६८५	६८,८१०

सन २०२२ करिता जागतिक स्थूल उत्पादन व देशांतर्गत उत्पन्नातील वाढ

तपशील	जागतिक	विकसित अर्थव्यवस्था	विकसनशील अर्थव्यवस्था	अल्प विकसित अर्थव्यवस्था	अमेरीका	जपान	चीन	भारत
स्थूल उत्पादनाचे वृद्धिदर (टक्के)	३.०	२.६	३.९	४.३	१.८	१.६	३.०	६.४

संयुक्त राष्ट्रसंघाचा वर्ल्ड इकॉनॉमिक सिच्युएशन अँड प्रॉस्पेक्ट २०२३ अहवालानुसार

किंमती

१.३ माहे एप्रिल ते डिसेंबर, २०२२ या कालावधीत ग्रामीण व नागरी भागाकरिता सरासरी ग्राहक किंमती निर्देशांक अनुक्रमे ३४९.० व ३३३.३ होता.

१.४ कोविड-१९ महामारीच्या निर्बंधांमुळे माहे एप्रिल, २०२१ करिता जीवनावश्यक वस्तुंच्या किंमती संकलनात अडचणी आल्या आणि खाद्यपदार्थ गटाव्यतिरिक्त इतर गटातील वस्तुंच्या किंमती उपलब्ध झाल्या नाहीत. त्यामुळे, सन २०२१-२२ करिता माहे मे, २०२१ ते मार्च, २०२२ या कालावधीकरिता ग्राहक किंमती निर्देशांक परिगणित करण्यात आला. माहे मे ते डिसेंबर, २०२२ या कालावधीत ग्रामीण व नागरी भागाकरिता सरासरी ग्राहक किंमती निर्देशांक अनुक्रमे ३५०.८ व ३३४.९ होता आणि माहे मे ते डिसेंबर, २०२२ या कालावधीत सरासरी ग्राहक किंमती निर्देशांकावर आधारित वर्ष-ते-वर्ष चलनवाढ ग्रामीण भागाकरिता ८.१ टक्के व नागरी भागाकरिता ७.३ टक्के होती.

१.५ दि.३१ डिसेंबर, २०२२ रोजी राज्यात एकूण २५६.५५ लाख (६२.६० लाख पिवळी, १७१.६७ लाख केशरी व २२.२१ लाख शुभ्र) शिधापत्रिकाधारक आहेत. सन २०२२-२३ मध्ये डिसेंबर पर्यंत, राष्ट्रीय अन्न सुरक्षा अधिनियमा अंतर्गत समाविष्ट एकूण १५४.३१ लाख पात्र शिधापत्रिकाधारकांपैकी ९९.९ टक्के शिधापत्रिकांची आधार जोडणी करण्यात आली. अवर्षणप्रवण १४ जिल्ह्यांतील

➤ सन २०२२-२३ मध्ये राष्ट्रीय अन्नसुरक्षा अधिनियम, २०१३ अंतर्गत अंत्योदय अन्न योजना व प्राधान्य कुटुंब शिधापत्रिकाधारकांना तसेच अवर्षणप्रवण १४ जिल्ह्यांतील दारिद्र्य रेषेवरील केशरी शिधापत्रिकाधारक शेतकऱ्यांना दिवाळी निमित्त एक किलो रवा, एक किलो चणाडाळ, एक किलो साखर व एक लिटर पामतेल या चार शिधा वस्तुंचा समावेश असलेल्या ₹ १०० प्रति संच मूल्याचे शिधा संचांचे वितरण करण्यात आले आहे

दारिद्र्य रेषेवरील एकूण ८.६६ लाख शिधापत्रिकाधारक शेतकऱ्यांपैकी ९९.९ टक्के शेतकऱ्यांच्या शिधापत्रिकांची आधार जोडणी करण्यात आली.

१.६ राज्यातील ५२,५३२ रास्त भाव दुकानांमध्ये अन्नधान्याच्या वितरणाकरिता इ पॉईंट ऑफ सेल उपकरणे बसविण्यात आली. माहे डिसेंबर, २०२२ मध्ये सुमारे १.६२ कोटी कुटुंबांनी आधार बेस्ड बायोमेट्रिक अधिप्रमाणनाद्वारे शिधावस्तुंचा लाभ घेतला.

१.७ राज्यात माहे नोव्हेंबर, २०२२ अखेर, एकूण

१,५४३ शिवभोजन केंद्रे कार्यरत आहेत. योजनेच्या सुरुवातीपासून माहे नोव्हेंबर, २०२२ पर्यंत, राज्यातील गरीब व गरजू व्यक्तींना एकूण १२.२२ कोटी शिवभोजन थाळींचे वितरण करण्यात आले.

१.८ 'वन नेशन, वन रेशन कार्ड' योजना सुरू झाल्यापासून माहे डिसेंबर, २०२२ पर्यंत महाराष्ट्रातील ०.३९ लाख शिधापत्रिकाधारकांनी इतर राज्यातून आणि इतर राज्यातील २.१३ लाख शिधापत्रिकाधारकांनी महाराष्ट्रातून अन्नधान्याची उचल केली.

लोकवित्त

➤ अर्थसंकल्पीय अंदाज २०२२-२३ नुसार राजकोषीय तुटीचे स्थूल राज्य उत्पन्नाशी प्रमाण २.५ टक्के आणि ऋणभाराचे स्थूल राज्य उत्पन्नाशी प्रमाण १८.४ टक्के आहे

➤ वार्षिक कार्यक्रम २०२२-२३ करिता एकूण ₹ १,५०,००० कोटी निधी प्रस्तावित करण्यात आला असून त्यापैकी ₹ १८,१७५ कोटी जिल्हा योजनांकरिता आहे

१.९ अर्थसंकल्पीय अंदाजानुसार सन २०२२-२३ करिता राज्याची महसुली जमा ₹ ४,०३,४२७ कोटी, तर सुधारित अंदाजानुसार सन २०२१-२२ करिता ₹ ३,६२,१३३ कोटी आहे. अर्थसंकल्पीय अंदाजानुसार सन २०२२-२३ करिता कर महसूल आणि करेतर महसूल (केंद्रीय अनुदानासह) अनुक्रमे ₹ ३,०८,११३ कोटी आणि ₹ ९५,३१४ कोटी आहे. माहे एप्रिल ते नोव्हेंबर, २०२२ या कालावधीत प्रत्यक्ष महसुली जमा ₹ २,५१,९२४ कोटी (अर्थसंकल्पीय अंदाजाच्या ६२.४ टक्के) आहे.

१.१० अर्थसंकल्पीय अंदाजानुसार सन २०२२-२३ करिता

राज्याचा महसुली खर्च ₹ ४,२७,७८० कोटी अपेक्षित असून सुधारित अंदाजानुसार सन २०२१-२२ करिता ₹ ३,९२,८५७ कोटी आहे.

१.११ अर्थसंकल्पीय अंदाजानुसार सन २०२२-२३ करिता एकूण जमेतील भांडवली जमेचा हिस्सा २६.५ टक्के अपेक्षित असून एकूण खर्चातील भांडवली खर्चाचा हिस्सा २२.० टक्के अपेक्षित आहे.

१.१२ सुधारित अंदाजानुसार सन २०२१-२२ करिता एकूण महसुली खर्चातील विकासावरील खर्चाचा हिस्सा ६७.८ टक्के आहे.

संस्थांद्वारे वित्तपुरवठा

- दि. ३१ मार्च, २०२२ रोजी अखिल भारत स्तरावर अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांच्या एकूण ठेवी (२१.० टक्के) व स्थूल कर्ज (२६.० टक्के) यामध्ये राज्याचा सर्वाधिक हिस्सा आहे
- राज्यात दि. ३० सप्टेंबर, २०२२ रोजी प्रति लाख लोकसंख्येमागे एटीएम संख्या २३ होती
- प्रधानमंत्री जन धन योजनेअंतर्गत दि. १८ जानेवारी, २०२३ पर्यंत, राज्यात एकूण ३.२५ कोटी बँक खाती उघडण्यात आली असून त्यापैकी ५६.० टक्के ग्रामीण/ निम-नागरी क्षेत्रातील होती

१.१३ दि. ३१ मार्च, २०२२ रोजी राज्यातील अनुसूचित वाणिज्यिक बँकांच्या एकूण ठेवी आणि स्थूल कर्ज अनुक्रमे ₹ ३५.०१ लाख कोटी आणि ₹ ३१.८३ लाख कोटी होती. दि. ३१ मार्च, २०२२ रोजी राज्याचे कर्ज-ठेवी प्रमाण ९०.९ टक्के होते.

१.१४ सन २०२२-२३ करिता राज्याचा प्राधान्य क्षेत्रासाठी वार्षिक कर्ज आराखडा ₹ ५.२२ लाख कोटी असून त्यामध्ये 'कृषि व संलग्न कार्ये' क्षेत्राचा हिस्सा २४.१ टक्के आणि 'सूक्ष्म, लघु, मध्यम उद्योग आणि खादी व ग्रामोद्योग' क्षेत्राचा हिस्सा ५४.५ टक्के आहे.

कृषि व संलग्न कार्ये

१.१५ राज्यात मान्सून २०२२ मध्ये सरासरी पावसाच्या ११९.८ टक्के पाऊस पडला. राज्यातील २०४ तालुक्यांमध्ये अतिरिक्त, १४५ तालुक्यांमध्ये सरासरी आणि सहा तालुक्यांमध्ये अपुरा पाऊस पडला.

१.१६ राज्यातील सरासरी वहिती क्षेत्र कृषि गणना १९७०-७१ नुसार ४.२८ हेक्टर होते तर कृषि गणना २०१५-१६ नुसार ते १.३४ हेक्टर आहे. कृषि गणना २०१५-१६ नुसार अल्प व अत्यल्प (२.० हेक्टर पर्यंत) वहिती खातेदारांच्या वहिती क्षेत्राचे प्रमाण एकूण वहिती क्षेत्राच्या ४५ टक्के होते, तर अल्प व अत्यल्प वहिती खातेदारांची संख्या एकूण वहिती खातेदारांच्या ७९.५ टक्के होती.

- केंद्र शासनाच्या विनंतीस अनुसरून संयुक्त राष्ट्रांद्वारे सन २०२३ हे 'आंतरराष्ट्रीय भरडधान्ये वर्ष' म्हणून घोषित करण्यात आले आहे; राज्यात 'महाराष्ट्र भरडधान्ये अभियान' राबविण्यात येत आहे
- हळद संशोधन आणि प्रक्रिया धोरण २०२२-२०२७ माहे सप्टेंबर, २०२२ मध्ये राज्याकरिता जाहिर करण्यात आले आहे. या धोरणाअंतर्गत हिंगोली जिल्ह्यातील वसमत येथे मा. बाळासाहेब ठाकरे हरिद्रा (हळद) संशोधन व प्रशिक्षण केंद्र उभारण्यात आले

१.१७ सन २०२२-२३ च्या खरीप हंगामामध्ये १५७.९७ लाख हेक्टर क्षेत्रावर पेरणी पूर्ण करण्यात आली. मागील वर्षाच्या तुलनेत तृणधान्ये, तेलबिया, कापूस व ऊस यांच्या उत्पादनात अनुक्रमे १० टक्के, १९ टक्के, पाच टक्के व चार टक्के वाढ अपेक्षित असून कडधान्याच्या उत्पादनात ३७ टक्के घट अपेक्षित आहे.

१.१८ सन २०२२-२३ च्या रब्बी हंगामामध्ये ५७.७४ लाख हेक्टर क्षेत्रावर पेरणी पूर्ण करण्यात आली. मागील वर्षाच्या तुलनेत कडधान्याच्या उत्पादनात ३४ टक्के वाढ अपेक्षित असून तृणधान्ये व तेलबियांच्या उत्पादनात प्रत्येकी १३ टक्के घट अपेक्षित आहे.

१.१९ सन २०२१-२२ मध्ये फलोत्पादन पिकांखालील क्षेत्र २३.९२ लाख हेक्टर असून ३२७.८४ लाख मे. टन उत्पादन अपेक्षित आहे.

राज्यातील पाऊस व पीक उत्पादन

तपशील	२०१४-१५	२०१५-१६	२०१६-१७	२०१७-१८	२०१८-१९	२०१९-२०	२०२०-२१	२०२१-२२
पावसाची सरासरीच्या तुलनेत टक्केवारी	७०.२	५९.४	९४.९	८४.३	७३.६	११२.६	११३.४	११८.२
पीक उत्पादन ('००० मे.टन) [§]								
तृणधान्ये	९,२५९	७,२१०	१२,६४६	१०,९४४	७,९४७	९,२१८	१२,२०१	१२,०६२
कडधान्य	२,०१९	१,५४५	४,५८४	३,६८४	२,६८३	३,८४९	४,४४४	४,८८७
एकूण अन्नधान्ये	११,२७८	८,७५५	१७,२३०	१४,६२८	१०,६३०	१३,०६७	१६,६४६	१६,९४९
तेलबिया	२,८५०	२,४३६	५,११३	४,२०८	४,८८५	५,१७८	६,७१९	५,९५४
ऊस	८४,६९९	७३,६८०	५४,२३७	८३,१३८	८९,७७१	६९,३३३	१,११,६४२	१,३९,१५९
कापूस (रुई) [@]	७,०००	७,५००	१०,७५५	६,०९४	६,५९३	६,६३९	१०,११०	७,७९१
फळे	११,०९०	९,७५०	१०,६३०	११,७२९	१०,७७८	१२,६२४	१२,२३०	१२,७०७
भाजीपाला	८,७८३	९,४५२	१०,५२०	१२,३०७	११,४७२	१३,०४३	१५,१०६	१७,४२१

§ खरीप, रब्बी आणि उन्हाळी अंतर्भूत

@ १७० किलोची एक गासडी याप्रमाणे कापसाचे उत्पादन '००० गासड्यांमध्ये

१.२० सेंद्रीय शेती उत्पादनात अखिल भारतात मध्यप्रदेश नंतर राज्य २० टक्के हिश्यासह दुसऱ्या क्रमांकावर आहे. सन २०२१-२२ मध्ये राज्यातून ०.८५ लाख मे.टन सेंद्रीय शेती उत्पादनाची निर्यात झाली.

१.२१ मोठ्या, मध्यम व लघु पाटबंधारे (राज्य क्षेत्र) प्रकल्पांद्वारे माहे जून, २०२१ अखेर ५५.२४ लाख हेक्टर सिंचन क्षमता निर्माण करण्यात आली असून सन २०२१-२२ मध्ये प्रत्यक्ष सिंचित क्षेत्र ४३.३८ लाख हेक्टर (७८.५ टक्के) होते.

१.२२ दि. १५ ऑक्टोबर, २०२१ रोजी मोठ्या, मध्यम व लघु पाटबंधारे (राज्य क्षेत्र) जलाशयांमध्ये एकत्रितपणे एकूण उपयुक्त जलसाठा ३४,४३८ दशलक्ष घनमीटर होता व तो एकूण जलसाठा क्षमतेच्या ७९.० टक्के होता.

- राज्यात माहे जानेवारी, २०२३ पासून जलयुक्त शिवार अभियान २.० राबविण्यात येत आहे
- महात्मा जोतीराव फुले शेतकरी कर्जमुक्ति योजना, २०१९ च्या सुरुवातीपासून दि. ३१ डिसेंबर, २०२२ पर्यंत ३२.०३ लाख लाभार्थी शेतकऱ्यांना ₹ २०,४२५ कोटी रकमेचा लाभ देण्यात आला
- पीक कर्जाची नियमित परतफेड करणाऱ्या शेतकऱ्यांना प्रोत्साहन देण्यासाठी राज्यात जुलै, २०२२ पासून महात्मा जोतीराव फुले शेतकरी कर्जमुक्ति योजना, २०१९ अंतर्गत प्रोत्साहनपर लाभ योजना राबविण्यात येत आहे. या योजने अंतर्गत सन २०१७-१८ ते २०१९-२० या कालावधीतील कोणत्याही दोन आर्थिक वर्षात पीक कर्जाची उचल करून विहित मुदतीत कर्जाची पूर्णतः परतफेड केलेल्या शेतकऱ्यांना पीक कर्जाच्या मुद्दल रकमेवर जास्तीत जास्त ₹ ५०,००० पर्यंत रकमेचा लाभ देण्यात येत आहे. सन २०२२-२३ मध्ये डिसेंबर अखेर ८.१३ लाख लाभार्थी शेतकऱ्यांना ₹ २,९८२ कोटी रकमेचा लाभ देण्यात आला

१.२३ प्रधान मंत्री कृषि सिंचनी योजना- प्रति थेंब अधिक पीक अंतर्गत सन २०२१-२२ पर्यंत सुमारे ८.८६ लाख हेक्टर क्षेत्र सूक्ष्म सिंचनाखाली आले. सन २०२१-२२ मध्ये या योजनेअंतर्गत २,१२,९६४ पात्र शेतकऱ्यांच्या बँक खात्यात ₹ ५३२.८८ कोटी अनुदान जमा करण्यात आले.

१.२४ मुख्यमंत्री शाश्वत कृषि सिंचन योजनेतून, 'प्रति थेंब अधिक पीक' योजने अंतर्गत अनुज्ञेय अनुदानाव्यतिरिक्त, अल्प व अत्यल्प भूधारक शेतकऱ्यांना २५ टक्के आणि इतर शेतकऱ्यांना ३० टक्के पूरक अनुदान देण्यात येते. सन २०२१-२२ व सन २०२२-२३ मध्ये ऑक्टोबर अखेर एकूण १,७४,२२२ शेतकऱ्यांना ₹ २५०.९० कोटी अनुदान वितरीत करण्यात आले.

१.२५ सन २०२२-२३ मध्ये माहे सप्टेंबरपर्यंत, अनुसूचित वाणिज्यिक बँका, प्रादेशिक ग्रामीण बँका आणि जिल्हा मध्यवर्ती बँका यांच्याद्वारे ₹ ३८,०८३ कोटी पीक कर्ज आणि ₹ ३३,९०५ कोटी कृषि मुदत कर्ज वितरित करण्यात आले.

१.२६ प्रधानमंत्री किसान सन्मान निधी योजने अंतर्गत दि. २ फेब्रुवारी, २०२३ अखेर, राज्यातील ११०.३१ लाख अल्प व अत्यल्प भूधारक लाभार्थी शेतकऱ्यांच्या बँक खात्यात एकूण ₹ २१,९९१.८६ कोटी रक्कम जमा करण्यात आली.

- माहे जून ते ऑक्टोबर, २०२२ या कालावधीत अतिवृष्टी/पूर/संततधार पाऊस व शंखी गोगलगायीच्या प्रादुर्भावामुळे झालेल्या शेतपिकांच्या व इतर नुकसानीसाठी बाधित क्षेत्राकरिता माहे ऑगस्ट, २०२२ ते फेब्रुवारी, २०२३ पर्यंत ₹ ७,१३३.१९ कोटी मदत शासनाने मंजूर केली

१.२७ डॉ. पंजाबराव देशमुख व्याज सवलत योजने अंतर्गत सन २०२१-२२ मध्ये ९.०८ लाख लाभार्थी शेतकऱ्यांना ₹ ११९.४८ कोटी व्याज सवलत अनुदान वितरीत करण्यात आले आणि सन २०२२-२३ मध्ये डिसेंबर पर्यंत, ६.५२ लाख लाभार्थी शेतकऱ्यांना ₹ ८८.४४ कोटी व्याज सवलत अनुदान वितरीत करण्यात आले.

१.२८ माहे नोव्हेंबर, २०२१ ते मे, २०२२ या कालावधीत राज्यात अवकाळी पाऊस, गारपीट आणि वादळी वाऱ्यामुळे सुमारे २.७१ लाख हेक्टर क्षेत्र बाधित झाले असून सुमारे १.३३ लाख हेक्टर बाधित क्षेत्रासाठी ₹ १३०.८८ कोटी रकमेची नुकसान भरपाई मंजूर करण्यात आली.

१.२९ पशुगणना २०१९ नुसार सुमारे ३.३१ कोटी पशुधनासह राज्य देशात सातव्या क्रमांकावर आहे. सुमारे ७.४३ कोटी कुक्कुटादी पक्ष्यांसह राज्य देशात पाचव्या क्रमांकावर आहे.

१.३० राज्यात सन २०२०-२१ पासून गोवर्गीय पशुंना लम्पी स्कीन रोगाचा प्रादुर्भाव झाला असून हा प्रादुर्भाव रोखण्यासाठी राज्याने वेळोवेळी उपाययोजना केल्या आहेत. सन २०२०-२१ मध्ये २०.१४ लाख गोवर्गीय पशुंचे, सन २०२१-२२ मध्ये १२.७३ लाख गोवर्गीय पशुंचे आणि सन २०२२-२३ मध्ये डिसेंबर अखेर १३८.९ लाख गोवर्गीय पशुंचे लसीकरण करण्यात आले. राज्यात उद्भवलेल्या लम्पी रोगाच्या पहिल्या प्रादुर्भावा पासून माहे डिसेंबर, २०२२ अखेर २८,४३७ गोवर्गीय पशू दगावले. दगावलेल्या पशुधनासाठी १६,५३९ पशुपालकांना ₹ ४१.८८ कोटी नुकसान भरपाई अदा करण्यात आली.

१.३१ सन २०२१-२२ मध्ये शासकीय व सहकारी दुग्धशाळांचे सरासरी दैनिक दूध संकलन अनुक्रमे ०.३९ लाख लिटर व ४०.२५ लाख लिटर होते, तर सन २०२०-२१ मध्ये ते अनुक्रमे ०.५० लाख लिटर व ४०.४३ लाख लिटर होते.

१.३२ सन २०२१-२२ मध्ये सागरी व गोड्या पाण्यातील मत्स्य उत्पादन अनुक्रमे ४.३३ लाख मे. टन व १.५७ लाख मे. टन होते, तर सन २०२०-२१ मध्ये ते अनुक्रमे ३.९९ लाख मे. टन व १.२५ लाख मे. टन होते.

१.३३ माहे मार्च, २०२२ अखेर राज्याचे वनक्षेत्र भौगोलिक क्षेत्राच्या २०.१ टक्के होते.

उद्योग व सहकार

- 'मॅनेटिक महाराष्ट्र २.०' अंतर्गत माहे जून, २०२० ते डिसेंबर, २०२२ या कालावधीमध्ये राज्यात ₹ २.७४ लाख कोटी गुंतवणूक व ४.२७ लाख अपेक्षित रोजगार असलेले प्रस्ताव प्राप्त झाले
- राज्य शासनाने माहे जुलै, २०२१ मध्ये 'सुधारित महाराष्ट्र इलेक्ट्रीक वाहन धोरण, २०२१' जाहीर केले आहे. या धोरणाअंतर्गत ६४,३३७ इलेक्ट्रीक वाहनांकरिता ₹ २९,०३३ लाख प्रोत्साहन निधी मंजूर केला असून त्यापैकी माहे जानेवारी, २०२३ पर्यंत १६,८२४ इलेक्ट्रीक वाहनांकरिता ₹ ११,८२७ लाख निधी वितरित केला आहे
- उद्योग व शैक्षणिक संस्थांच्या सहकार्याने राज्यात १८ स्टार्टअप इनक्यूबेटरची स्थापना करण्यात आली आहे. माहे डिसेंबर, २०२२ अखेर राज्यात एकूण १.६८ लाख रोजगार असलेले १६,०१४ स्टार्टअप होते

१.३४ माहे ऑगस्ट, १९९१ मध्ये उदारीकरणाचे धोरण अंगिकारल्यापासून माहे नोव्हेंबर, २०२२ पर्यंत राज्यात ₹ १७,४८,६४८ कोटी गुंतवणुकीसह २१,४४२ औद्योगिक प्रकल्प मंजूर करण्यात आले.

१.३५ माहे एप्रिल, २००० ते सप्टेंबर, २०२२ पर्यंत राज्यातील थेट परदेशी गुंतवणूक ₹ १०,८८,५०२ कोटी असून ती अखिल भारताच्या एकूण थेट परदेशी गुंतवणुकीच्या २८.५ टक्के होती.

१.३६ माहे नोव्हेंबर, २०२२ पर्यंत, १०८.६७ लाख रोजगारासह राज्यात एकूण २०.४३ लाख (१९.८० लाख सूक्ष्म, ०.५७ लाख लघु व ०.०६ लाख मध्यम) उपक्रम उद्यम नोंदणी अंतर्गत नोंदणीकृत होते.

१.३७ दिल्ली-मुंबई औद्योगिक मार्गिकेचा एक भाग म्हणून वॉक-टू-वर्क या संकल्पनेवर आधारीत सुनियोजित आणि हरित स्मार्ट औद्योगिक शहर म्हणून राज्यातील ४,००० हेक्टर क्षेत्रात वसलेल्या औरंगाबाद औद्योगिक शहराचा (ऑरिक) विकास केला जात आहे.

माहे नोव्हेंबर, २०२२ पर्यंत, ऑरिकमध्ये सुमारे ३०३ हेक्टर क्षेत्रावरील १९१ भूखंडांचे गुंतवणूकदारांना वाटप करण्यात आले आहे. ऑरिकमध्ये ₹ ६,००० कोटी पेक्षा जास्त गुंतवणूक झाली असून सुमारे १०,५०० रोजगार निर्मिती झाली आहे.

१.३८ 'भारत पर्यटन सांख्यिकी-२०२२' अहवालानुसार सन २०२१ मध्ये राज्यात देशांतर्गत पर्यटकांच्या भेटींची संख्या ४३५.७ लाख आणि विदेशी पर्यटकांच्या भेटींची संख्या १.९ लाख होती, तर सन २०२० मध्ये देशांतर्गत पर्यटकांच्या भेटींची संख्या ३९२.३ लाख आणि विदेशी पर्यटकांच्या भेटींची संख्या १२.६ लाख होती.

१.३९ राज्यात दि. ३१ मार्च, २०२२ रोजी सुमारे ५.९० कोटी सभासद असलेल्या २.२३ लाख सहकारी संस्था होत्या. त्यापैकी ९.५ टक्के प्राथमिक कृषि पतपुरवठा संस्था, १३.९ टक्के बिगर-कृषि पतपुरवठा संस्था, ५४.० टक्के गृहनिर्माण संस्था, ११.६ टक्के कृषि प्रक्रिया संस्था, ५.२ टक्के मजूर कंत्राटी संस्था आणि ५.८ टक्के इतर कार्यात गुंतलेल्या संस्था होत्या.

पायाभूत सुविधा

१.४० सन २०२१-२२ मध्ये राज्यात एकूण १,७१,२६३ दशलक्ष युनिट (केंद्रीय क्षेत्राकडून प्राप्त विजेसह) वीज उपलब्ध झाली असून राज्यातील एकूण विजेचा वापर १,३८,७७९ दशलक्ष युनिट होता.

- दि. ३१ मार्च, २०२२ रोजी राज्यातील वीज निर्मितीची स्थापित क्षमता (१०.९ टक्के) देशात सर्वाधिक होती
- राज्यासाठी विजेचा दरडोई अंतिम वापर १,११०.२ युनिट असून अखिल भारतासाठी तो ८२४.६ युनिट आहे

१.४१ सन २०२२-२३ मध्ये ऑक्टोबर पर्यंत, विजेची सरासरी कमाल मागणी २२,३३९ मेगावॉट होती तर पुरवठा २२,४४१ मेगावॉट होता. सन २०२१-२२ मध्ये विजेची सरासरी कमाल मागणी २१,२२१ मेगावॉट होती तर पुरवठा २१,७५० मेगावॉट होता.

१.४२ सन २०२१-२२ मध्ये महापारेषणची पारेषण हानी ३.१९ टक्के तर महावितरणची वितरण हानी आणि 'एकत्रित तांत्रिक व व्यावसायिक' हानी अनुक्रमे १४.७४ टक्के व १५.४९ टक्के होती.

१.४३ राज्यात नवीकरणीय उर्जेची संभाव्य क्षमता १,६१,४३५ मेगावॉट असून दि. ३१ डिसेंबर, २०२२ रोजी स्थापित क्षमता ११,४०० मेगावॉट होती.

- मुंबई मेट्रो रेल्वे प्रकल्पांतर्गत
  - कार्यान्वित
    - मेट्रो लाईन २A: दहिसर ते डी. एन. नगर
    - मेट्रो लाईन ७: अंधेरी (पू.) ते दहिसर (पू.)
  - प्रगतीपथावर
    - मेट्रो लाईन ३: कुलाबा ते वांद्रे ते सीपझ
    - मेट्रो लाईन ४: वडाळा ते घाटकोपर ते ठाणे ते कासारवडवली
    - मेट्रो लाईन ४A: कासारवडवली ते गायमुख
    - मेट्रो लाईन ५: ठाणे ते भिवंडी ते कल्याण
    - मेट्रो लाईन ६: स्वामी समर्थ नगर ते विक्रोळी
    - मेट्रो लाईन ९: दहिसर (पू.) ते मिरा भाईंदर ते अंधेरी
    - मेट्रो लाईन १०: गायमुख ते शिवाजी चौक (मीरा रोड)
    - मेट्रो लाईन ११: वडाळा ते सीएसएमटी
    - मेट्रो लाईन १२: कल्याण ते तळोजा
- पुणे मेट्रो रेल्वे प्रकल्पांतर्गत कॉरिडॉर I मधील पिंपरी-चिंचवड महानगर पालिका ते फुगेवाडी आणि कॉरिडॉर II मधील वनाज ते गरवारे महाविद्यालय कार्यान्वित झाले
- नागपूर मेट्रो रेल्वे प्रकल्पांतर्गत खापरी ते ऑटोमोटिव्ह चौक (उत्तर- दक्षिण कॉरिडॉर) आणि लोकमान्य नगर ते प्रजापती नगर (पूर्व-पश्चिम कॉरिडॉर) कार्यान्वित झाले
- नवी मुंबई मेट्रो रेल्वे प्रकल्पाचे काम प्रगतीपथावर आहे

१.४४ माहे मार्च, २०२२ अखेर सार्वजनिक बांधकाम विभाग व जिल्हा परिषदांच्या देखभालीखालील रस्त्यांची लांबी सुमारे ३.२४ लाख किमी होती.

➤ नवी मुंबई आंतरराष्ट्रीय विमानतळ (अंदाजित किंमत ₹ १४,१७९ कोटी) विकसनाचे काम सुरू

- हिंदु हृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे महाराष्ट्र समृद्धी महामार्गाचा नागपूर ते शिर्डी मार्ग (सुमारे ५२० किमी लांब) पूर्ण झाला असून माहे डिसेंबर, २०२२ पासून रहदारीसाठी खुला करण्यात आला आहे
- मुंबई ट्रान्स हार्बर लिंक प्रकल्प (अंदाजित किंमत ₹ १७,८४३ कोटी) प्रगतीपथावर आहे
- मुंबई किनारा रस्ता प्रकल्प (दक्षिण) (अंदाजित किंमत ₹ १२,७२१ कोटी) प्रकल्पाचे माहे जानेवारी, २०२३ अखेर सुमारे ७० टक्के काम पूर्ण झाले

१.४५ हिंदु हृदयसम्राट बाळासाहेब ठाकरे महाराष्ट्र समृद्धी महामार्ग हा मुंबई व नागपूर शहरांना जोडणारा आठ पदरी (७०१ किमी लांब व १२० मीटर रुंद) द्रुतगती महामार्ग आहे. माहे जानेवारी, २०२३ पर्यंत या महामार्गाचे सुमारे ९० टक्के काम पूर्ण झाले.

१.४६ राज्यातील रस्त्यावरील वाहनांची संख्या दि. १ जानेवारी, २०२३ रोजी ४३३ लाख (१३४ वाहने प्रति किमी रस्ता लांबी) होती, तर दि. १ जानेवारी, २०२२ रोजी ४०९ लाख (१२८ वाहने प्रति किमी रस्ता लांबी) होती.

१.४७ माहे डिसेंबर, २०२२ अखेर राज्यात १,९२,९९७ बॅटरी इलेक्ट्रिक वाहनांची नोंदणी झाली.

१.४८ सन २०२२-२३ मध्ये सप्टेंबर पर्यंत, महाराष्ट्र राज्य परिवहन महामंडळाच्या प्रति दिन सरासरी १२,९०४ बस गाड्यांनी ४३.८१ लाख किमी प्रवास करून ३६.०३ लाख प्रवासी वाहतूक केली.

१.४९ सन २०२१-२२ मध्ये, राज्यातील मोठ्या व लहान बंदरांमधून झालेली एकत्रित मालवाहतूक १,८८३.५९ लाख मे. टन होती तर ती मागील वर्षी १,५७९.११ लाख मे. टन होती.

१.५० सन २०२१-२२ मध्ये राज्यातील विमानतळांवरून झालेली देशांतर्गत व आंतरराष्ट्रीय प्रवासी वाहतूक अनुक्रमे २४५.६५ लाख व ३२.१२ लाख होती तर सन २०२०-२१ मध्ये तत्सम आकडेवारी अनुक्रमे १३३.९६ लाख व १२.२३ लाख होती.

१.५१ सन २०२१-२२ मध्ये राज्यातील विमानतळांवरून झालेली देशांतर्गत व आंतरराष्ट्रीय मालवाहतूक अनुक्रमे २.५१ लाख मे. टन व ५.५७ लाख मे. टन होती तर सन २०२०-२१ मध्ये तत्सम आकडेवारी अनुक्रमे १.८७ लाख मे. टन व ४.४१ लाख मे. टन होती.

१.५२ राज्यात माहे सप्टेंबर, २०२२ अखेर इंटरनेट ग्राहकांची संख्या १०.०६ कोटी तर भ्रमणध्वनी जोडण्यांची संख्या १२.५६ कोटी होती.

सामाजिक क्षेत्र

१.५३ दि.३० सप्टेंबर, २०२१ रोजी एकूण १,०५,८४८ प्राथमिक (इयत्ता १ ली ते ८ वी) शाळा होत्या व त्यातील पटसंख्या १५४.२ लाख होती तर २८,६१२ माध्यमिक व उच्च माध्यमिक (इयत्ता ९ वी ते १२ वी) शाळा होत्या व त्यातील पटसंख्या ६६.४ लाख होती.

- सन २०२० मध्ये,
  - अर्भक मृत्यूदर १६ होता
  - नवजात शिशु मृत्यूदर ११ होता
  - पाच वर्षाखालील बालकांचा मृत्यूदर १८ होता
  - एकूण जननदर १.५ होता
- सन २०१८ ते सन २०२० करिता माता मृत्यूप्रमाण ३३ होते

१.५४ अखिल भारतीय उच्च शिक्षण पाहणी २०२०-२१ अहवालानुसार राज्यात ७१ विद्यापीठे, ४,५३२ महाविद्यालये आणि २,१५३ स्वायत्त संस्था होत्या व त्यातील पटसंख्या ४९.९४ लाख होती.

१.५५ एकात्मिक महात्मा जोतिराव फुले जन आरोग्य योजना व आयुष्मान भारत-प्रधानमंत्री जन आरोग्य योजने अंतर्गत सन २०२२-२३ मध्ये डिसेंबर पर्यंत, सुमारे ६.२५ लाख शस्त्रक्रिया व उपचार करण्यात आले असून त्यावर ₹ १,३८७.१९ कोटी खर्च झाला.

१.५६ कोविड-१९ लसीकरणानुसार सुरुवातीपासून माहे डिसेंबर, २०२२ पर्यंत राज्यात एकूण ९१६.५१ लाख व्यक्तींना लसीकरणाना पहिला डोस, ७६५.६५ लाख व्यक्तींना लसीकरणाना दुसरा डोस आणि ९४.९३ लाख व्यक्तींना प्रिकॉशन डोस देण्यात आला आहे.

१.५७ सन २०२१-२२ मध्ये, ० ते ५ वर्षे वयोगटातील ९१.६ टक्के बालके सर्वसाधारण वजनाची, ७.१ टक्के बालके मध्यम कमी वजनाची आणि १.२ टक्के बालके तीव्र कमी वजनाची होती. सन २०२०-२१ मध्ये, तत्सम आकडेवारी अनुक्रमे ९०.० टक्के, ८.५ टक्के आणि १.४ टक्के होती.

- दि.३० सप्टेंबर, २०२१ रोजी मुली-मुले असमानता निर्देशक
  - प्राथमिककरिता १.०५
  - उच्च प्राथमिक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिककरिता प्रत्येकी ०.९८

१.५८ सन २०२१-२२ मध्ये, आदिवासी क्षेत्रात ० ते ५ वर्षे वयोगटातील ८१.६ टक्के बालके सर्वसाधारण वजनाची, १४.९ टक्के बालके मध्यम कमी वजनाची आणि ३.५ टक्के बालके तीव्र कमी वजनाची होती. सन २०२०-२१ मध्ये, तत्सम आकडेवारी अनुक्रमे ८०.२ टक्के, १६.० टक्के आणि ३.८ टक्के होती.

१.५९ स्वातंत्र्याचा अमृत महोत्सव साजरा करण्याचा एक भाग म्हणून केंद्र शासनामार्फत अमृत सरोवर अभियान दि.२४ एप्रिल, २०२२ रोजी सुरू करण्यात आले. या अभियानाद्वारे देशातील प्रत्येक जिल्ह्यामधील किमान ७५ जलस्रोतांचा विकास व पुनरुज्जीवन करण्याचे उद्दीष्ट आहे. या अभियाना अंतर्गत राज्यातील ३,१२३ जलस्रोत निर्धारित करण्यात आले असून दि. २२ फेब्रुवारी, २०२३ पर्यंत त्यापैकी ९२९ जलस्रोतांचे काम पूर्ण झाले.

१.६० जल जीवन अभियाना अंतर्गत दि. २१ फेब्रुवारी, २०२३ रोजी, राज्यातील एकूण १.४६ कोटी कुटुंबे, ८५,३१७ शाळा, ९१,२६७ आंगणवाडी यांना अनुक्रमे १.०७ कोटी, ७९,२७४ आणि ८६,२३८ नळ जोडणी पुरविण्यात आली.

१.६१ स्वच्छ भारत अभियानाच्या (ग्रामीण) अंतर्गत राज्याने ३४ जिल्ह्यांमधील ३५१ पंचायत समिती आणि २७,६६८ ग्रामपंचायतींमध्ये १०० टक्के स्वच्छतेचे लक्ष्य साध्य केले व दि. १८ एप्रिल, २०१८ रोजी राज्यातील ग्रामीण महाराष्ट्रास खुली हागणदारी मुक्त (ओडीएफ) म्हणून घोषित करण्यात आले. स्वच्छ भारत अभियान (ग्रामीण)-२ राज्यात सन २०२०-२१ ते २०२४-२५ या कालावधीत राबविण्यात येत असून गावांची खुली हागणदारी मुक्तता स्थिती सातत्याने राखणे तसेच घन कचरा आणि सांडपाणी व्यवस्थापन यांसारख्या उपक्रमांद्वारे ग्रामीण भागातील स्वच्छतेचा स्तर सुधारणे व गावांना ओडीएफ+ बनविणे हे या अभियानाचा उद्देश आहे. स्वच्छ महाराष्ट्र अभियान (नागरी) अंतर्गत माहे नोव्हेंबर, २०२२ पर्यंत १०७ शहरे ओडीएफ, ८६ शहरे ओडीएफ+, १९९ शहरे ओडीएफ++ आणि चार शहरे वॉटर+ म्हणून घोषित करण्यात आली.

१.६२ राज्यातील नागरी भागात दररोज सरासरी २४,०२३ मे. टन कचरा निर्माण होतो, त्यापैकी ९९.९ टक्के कचरा दारोदारी जाऊन गोळा केला जातो. गोळा केल्या जाणाऱ्या कचऱ्यापैकी ९९.६ टक्के कचरा ओल्या व सुक्या स्वरूपात विलगीकृत केला जातो. गोळा केल्या जाणाऱ्या कचऱ्यापैकी ८७.२ टक्के कचऱ्यावर प्रक्रिया केली जाते.

* * * * *